

Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar¹

Arş. Gör. Fatma Nur ŞENGÜL²

Özet

XIX. yüzyılda Avrupa toplumlarında sanayileşmenin ve modernleşmenin etkisiyle kapitalistleşme sürecinin başladığı öne sürülmektedir. Günümüz dünyasında ise kapitalizm hemen hemen bütün toplumlara sirayet etmektedir. Geçmişten günümüze bu toplumlar ele alındığında kuruluş ve gelişme dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin kapitalizmden uzak bir görünüm sergilediği fark edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tımar Sistemi, kapitalizmin unsuru olan özel mülkiyete izin vermezken, Ahilik teşkilatı ve Loncalar çalışma ahlakının şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nin temel yapı taşı olan Tımar Sistemi, ahilik, lonca kurumu ve uygulanan iktisadi politikaların kapitalist sisteme kapı aralamadığı ancak Avrupa'da yaşanan endüstriyel devrimin etkisiyle kapitalizmin bu toplumda da gelişme sergilemeye başladığı görülmektedir. Çalışmamızda, çalışma ahlakının şekillenmesinde rol oynayan ahilik teşkilatı, lonca sistemi, Tımar Sistemi ve iktisadi uygulamalar, nitel analiz tekniği olan tarihsel dokümantasyonlar ve belgeler veri olarak kullanılarak ele alınmaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Ahilik Teşkilatı, Tımar Sistemi, Lonca, Çalışma Ahlakı*

¹ Bu makale "İslam Çalışma Ahlakı ve İktisadına Din Sosyolojik Bir Bakış" isimli yüksek lisans tezinden elde edilmiştir.

² İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi e posta: fnyilmaz@aydin.edu.tr.

Work Ethics And Economic Applications In The Ottoman Empire

Abstract

It is argued that in the 19. Century, the process of capitalization has begun in European societies with the effects of industrialization and modernization. And in today's world, capitalism is apparent in nearly all societies. When these societies are reviewed, it is observable that the Ottoman Empire is remote to capitalism in the foundation and development periods. While the Ottoman Manorial System(Tımar) disallows private property, the Ahi-Order and the Guilds play a significant role in the development of work ethic. It is prominent that the Manorial System, the Ahi-Order, the Guilds and the economic applications are devoid of capitalistic influences but the effects of the industrial revolution in Europe caused capitalism to develop in the society. In our research, historical documents and records of the Ahi-Order, the Guild System, the Manorial System and the economic applications are reviewed in qualitative data analysis.

Keywords: *Ahi-Order, Manorial System, Guild, Work Ethic*

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nde kapitalizme ait olan unsurları görmek pek mümkün değildir. Kapitalizme ait olan biriktirme, art değer arayışı, kâr anlayışı ve yabancılaşma gibi değerler İslam dininin değerleriyle tezatlık gösterse de kapitalist değerlerle İslam toplumlarında da karşılaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nden başlayarak günümüz Türkiye'sine kadar geçen evrede bu değerleri ve bu değerlerin etkisini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde kapitalist değerlere kuruluş döneminde ve gelişim gösterdiği 16 ve 17. yüzyılda rastlamak mümkün değil iken, Avrupa'da yaşanan endüstriyel devrimin etkisiyle beraber bu değerleri görmek olanaklı hale gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla beraber kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu kapitalist değerler gelişerek günümüze kadar gelmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde Tımar sistemi özel mülkiyete olanak vermezken, ahilik ve lonca teşkilatı çalışan esnafın belli bir ahlak bilincine sahip olmasını sağlamaktadır (Arslan, 2012:141-142). Yine aynı şekilde bu dönemde uygulanan muamele, narh vb. iktisadi uygulamaların, kapitalizmin gelişmesini engellemiş olduğu iddia edilmektedir. Ancak,

Pamuk'un (2007: 27)'de de belirttiği üzere Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu uygulamaların çöktüğünü ve yavaş yavaş kapitalizmin kendini hissettirdiğini söylemek mümkündür. Kapitalizmin var olan yapılarla ilişkileri ise yeni çelişkiler ve çıkar birliklerinin oluşmasına neden olmakta, ekonomi, hukuk, devlet ve ideoloji alanlarında birçok dönüşümü beraberinde getirmektedir (Pamuk, 2007: 27). Bu dönüşüm sonucunda da geçmişten gelen geleneksel çalışma ahlakı ve iktisadında yenilikler söz konusu olmuştur.

Çalışmamızda da Osmanlı Devleti'nde çalışma ahlakı ve iktisadının belirleyici unsurları nelerdir ve bu unsurların Osmanlı Devleti'nde yansımaları nasıldır sorunun cevabını aramak amaçlanmaktadır. Bu minvalde çalışmamızda Tımar Sistemi, Ahilik ve Lonca anlayışı, Osmanlı Devleti'nde uygulanan iktisadi politikalar sırasıyla ele alınmakta ve geçmişten günümüze İslam Toplumlarda iş ahlakı ve iktisadında yaşanan değişim ve dönüşüm Osmanlı Devleti nezdinde ele alınmaktadır. Çalışmamızda da nitel analiz tekniği olan, tarihsel dokümantasyonlar ve belgeler veri olarak kullanılmaktadır.

2. Tımar Sistemi

Yerleşik tarıma dayalı tüm toplumlarda egemen kesimler aynı soruya yanıt aramıştır: *“Tarımsal üretimin bir bölümü üreticilerden nasıl çekip alınacak? Bir başka deyişle tarımsal artığa nasıl el konacak ve bu artığın bir bölümüyle de bir ordu nasıl kurulacak, nasıl beslenecektir?”* Kapitalizm öncesi toplumlarda para kullanımının çok olması nedeniyle, bireylerden toprak kirası ya da vergisi biçiminde nakit olarak bir para toplanması olanaklı görülmemektedir. Öte yandan, bu toplumlarda teknolojik olanakların da sınırlı kalması nedeniyle, üretilen ürünün fazlasının toplanması, pazara çıkarılarak paraya dönüştürülmesi ve sonra da askerlere maaş olarak dağıtılması güç bir durumdur. Bu koşullarda her toplumsal yapı her egemen güç kendi tarihsel özellikleri ve yapıları çerçevesinde, bu konuya bir çözüm aramıştır ve Tımar Sistemi de bu meseleye Osmanlı toplumunun kendi koşulları içerisinde verilen yanıtı olmuştur (Pamuk, 2007: 41).

Tımar, Osmanlı toplumunda devletin sahip olduğu toprakları, askerî ve idari amaçlar doğrultusunda paylaşmasına dayalı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. “Dirilik” (dirlik) kelimesi ile aynı anlamda kullanılan

tımar kelimesi sözlükte “bakım, ilgi” manasına gelmektedir. Tımar kelimesi terim olarak, Osmanlı Devlet düzeni içerisinde bir süvari birliğini ve askerî-idari hiyerarşiyi destekleme ve miras aracılığıyla geçmeyen ödeme biçimini ifade etmektedir. Tımar Sistemi Osmanlı Devleti'nde askerî ve idari teşkilatlanmanın bir aracıdır. Bu sistem aynı zamanda köylü ve çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri vergilerin belirlenmesinde ve tarımsal ekonominin yönetilmesinde belirleyici bir faktör olmuştur (İnalçık, 2012: 168). En genel tanımıyla ise Tımar bazı bölgelerin vergilerini toplama yetkisinin devlet çalışanlarına belli hizmetleri sonucunda verilmesidir. Tımar sayesinde, o dönemde devlet görevlisi olarak anılan kâtipler, dini görevliler, kadılar vs. gibi sivil görevlilere maaşları ve geçinmeleri için belli gelirler verilmektedir. Ancak bu sistemin uygulanmasının asıl amacı fetihler ve seferler için asker beslemek ve bu askerlerin en temel ihtiyaçlarını karşılamaktır (Acun, 2002: 899).

Tımar Sistemi şu şekilde işlemektedir: Tımar Sisteminin yürürlükte olduğu bölgelerde devlet, bu toprakların ele geçirilmesinden sonra bu topraklar üzerinde bulunan malları ve insan kaynaklarını sayarak tahrir adı verilen defterlere kaydeder. Sadece tarımsal topraklar bu deftere kayıt edilmez. Şehirde bulunan ve gelir getiren imalathaneler, pazar yerleri, limanlar, değirmenler ve gümrük kapıları da bu defterlere yazılır. Daha sonra da bu kaynaklar sağlayacakları yıllık gelirin miktarına göre dirlik adı verilen irili ufaklı birimlere ayrılır ve en fazla gelir sağlayan dirliklere has, orta boydakilere zeamet ve sayıca ezici çoğunluğu oluşturan küçük dirliklere de tımar adı verilir (Pamuk, 2007: 42). Bunlar arasından hasların, havass-i hümayun ve havass-i vüzera ve ümera olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Havass-i hümayun Sultana ait olması nedeniyle diğer kategorilerden ayrılmaktadır. En zengin ve güvenilir gelir kaynakları Sultan için bu kategoride toplanmaktadır. Havass-i vüzera ve ümera ise, yüksek rütbeli devlet görevlilerine ve beylerbeyi, sancak beyi gibi eyalet yöneticilerine ayrılmıştır. Geliri 20.000'den yukarı olan tımarlar ise zeamet kategorisi altında toplanmaktadır. Has ve zeametleri meydana getiren gelir birimleri, köyler ve hisseler, sancağın her yerini kapsayacak biçimde serpiştirilmiş, böylece, sancağın düzen ve güvenliğinden sorumlu olan sancakbeyi ve zaimin, sancağın her yerini ziyaret etmesi sağlanmıştır. Gelirleri dağınık şekilde düzenlemenin asıl amacı, tımar sahiplerinin vergi aldıkları köyleri kendi özerk bölgeleri haline dönüştürmelerini önlemektir. Son olarak gelir düzeyi 20.000 akçenin altında olan üniteler ise tımar terimi ile

adlandırılmaktadır. Köyler veya köylerdeki hisselerden oluşan bir tımar ünitesi, tımarlı sipahi denilen şahıslara tahsis edilmektedir. Tımarlı sipahi sınıfının yerleri dönem dönem değiştirilmektedir ki bunun yapılmasının nedeni toprak asaletine dayanan bir sınıfın oluşumunu engellemektir. Tımarlı sipahi ile köylünün iş birliği yapması ve bu sipahilerin köylü üzerinde baskı oluşturmasını engelleyecek önlemler de alınmaktadır (Acun, 2002: 902-903).

Tımar Sisteminin geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde temel üretim aracı olan toprağın mülkiyeti devletin yani kamunundur. Sosyalizm, temel üretim araçları üzerinde kamusal mülkiyet tesisi olarak tanımlanırsa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile kıyaslandığında, özel mülkiyete değil sosyalist bir yapıya yakın olduğu söylenebilir. Teoride Osmanlı Devleti'nde toprak üzerinde özel mülkiyet yoktur. Padişah, Allah adına bütün toprakların sahibidir. Ancak pratikte tımar düzeni içinde ve de vakıflar yoluyla toprak üzerinde sınırlı bir özel mülkiyete izin verilmektedir (Arslan, 2012:141). Tımar Sistemi aracılığıyla kapitalist sistemin getirdiği özel mülkiyet anlayışı önlenmektedir. Bu sayede kapitalist toplum düzenine fırsat tanınmamaktadır. Ancak Arslan'ın (2012: 142)'de belirttiği gibi, 17. yüzyılda Tımar Sistemi bozulmaya başlamış ve vakıfların servet saklama aracı haline gelmeleri karşısında bu sosyalist olarak adlandırdığımız düzen özellikle zayıflamaya başlamıştır.

Tımar Sisteminde, verilen vergilerin ya da malların bazı kurallara göre dağıtılması gerekmektedir. Bu kuralların aksine tımar, işin ehli kişilere verilmeyip rüşvetle, asker ve askerlik yapmakla ilişkisi olmayan kişilere verilmiş, bu durum da Tımar Sistemin bozulmasında ve çökmesinde etkili olmuştur.

Tımar Sisteminin gerilemeye başlamasıyla toplumsal iç güvenlik anlamında tedirginlik yaşama birbiriyle ilişkili haldedir. Bu tedirginlik sonucunda hem sipahilerin hem de köylülerin topraklarını ve işletmelerini bırakıp şehirlere göç etmeye başladıkları görülür. Çeşitli sebeplerle boş bırakılan bu tımar topraklar ise özel mülke dönüşmüştür ve devlet başlangıçta bu gelişime itiraz etmiştir ancak uygulamada bu durumları onaylamak zorunda kalmıştır (Tabakoğlu, 2016: 192). Tımar düzeninin çözülmeye başlamasıyla birlikte, devlet mülkiyetindeki mirî toprakların denetimi özel kişilerin eline geçmiş ve bu topraklar üzerinde büyük

işletmeler kurulmuştur. Bu işletmeler ise çiftlik olarak adlandırılmaktadır (Pamuk, 2007:156). Böylece Tımar Sisteminin sağladığı özel mülkiyete sahip olamama durumu yıkılmış ve Osmanlı Devleti içerisinde bireyler özel mülkiyete sahip olmaya başlamıştır. Bu topraklara sahip olan imtiyazlı ve ayrıcalıklı sınıflar (ayanlar ya da eşraflar) ise toprağa bağlı iş gücünü sömürerek Avrupa pazarları için büyük çapta tarım üretimi yapma fırsatı yakalamıştır.

Tımar Sisteminin hukuki varlığı ise Tanzimat ile ortadan kaldırmıştır. Özellikle artan yabancı ticaret baskısı ülke topraklarına daha kolay müdahale edebilmek için liberal bir toprak sistemi getirmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesiyle tarım toprakları özel mülke dönüşmüş, miri toprakların el değiştirmesi hızlanarak yaklaşık %70'i özel mülkiyete geçmiş ve 1926 İsviçre Medeni Kanununa giden süreç başlamıştır (Tabakoğlu, 2016: 193).

3. Ahilik Teşkilatı ve Lonca

Ahilik teşkilatı, onuncu asırda ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar ile başlamıştır ve İslami emirlerin, bu oluşumun kurulmasında önemli derecede rolü olduğu bilinmektedir. Onuncu asırda ortaya çıkan bu teşkilatın Anadolu'ya gelişi ise daha geç bir dönemi kapsamaktadır. 13. yüzyılda Moğol tehlikesinin baş göstermesi sonucunda bazı kimselerin, farklı alanlarda birtakım faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bunlar Ahi Evren, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Mevlana Celalettin Rumi gibi önemli şahsiyetlerdir. Farklı alanlarda, bu tehlikeye karşı halka doğru yolu gösterme gayesiyle yapılan çalışmalardan birisi de ticaretle, esnaflıkla ve sanatkârlıkla uğraşan bireyleri bir birlik altında toplama çalışmasıdır. Bu eylem ise Ahi Evran tarafından yapılmaktaydı. Ahi Evran, esnaf, ticaret ve sanatkârları bir araya getirerek onlarda bir sanat ve ticaret ahlakının oluşmasını amaçlamıştır. Üretici ve tüketici tarafları güvence altına alarak, kötü, bozuk ekonomik atmosfer içerisinde bu tüccarlara yaşama ve direnme gücü aşlamaya gayret göstermiştir. Böylece, ilk olarak Kırşehir'de XIII. asırda Şeyh Nasıruddin Ahi Evran tarafından kurulan “Ahilik Teşkilatı”, kısa bir zaman sonra Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmış ve bu ahlak, tüccarları ve sanatkârları etkilemiştir (Kazıcı, 1978: 252-253).

Ahi; evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerlerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirip içlerinden seçtikleri bir kimseye denmektedir ve Ahi kelimesi “erkek kardeşim” anlamına gelmektedir.

Bu topluluğa ise gençlik, yiğitlik, mertlik anlamına gelen fütüvve adı verilmektedir. Grubun içinden seçilmiş olan lider tarafından bir tekke, medrese yapılmaktadır ve bu tekke halı, kilim ve ihtiyaç duyulan eşyalar ile donatılmaktadır. Bu grup içerisinde bulunan bireyler, gündüzleri çalışıp geçim sağlayacakları kazancı elde ettikten sonra, ikinci zamanı tekkeye geri gelip bu kazançlarını lidere teslim etmektedirler. Bu para ile tekkenin mevcut olan ihtiyaçları karşılanır ve yaşam sürmek için gerekli olan giyecek, yiyecek ve mallar satın alınır. Örneğin, o bölgeden geçen ve misafir olarak o bölgeye gelmiş olan kişinin beslenme barınma ihtiyaçları, tekke aracılığı ile gerçekleştirilir. Bu hizmet yolcunun oradan ayrılmasına kadar devam eden bir süreçtir. Misafir dışında bu hizmetler kardeşler arasında da devam eder. Herkes bir araya gelerek yemek yer ya da tekke barınma ihtiyacını karşılar (Kazıcı, 1978: 253). Ahilerin hemen hemen hepsi bir işle ve meslekle uğraştıkları için önceleri dini bir karakter taşıyan bu yapı, sonraları esnaf teşkilatı karakterine bürünmüştür. Ancak siyasi, dini vb. fonksiyonları zamanla gevşedikten sonra, iktisadi faaliyetler ön plana çıkmış ve gerçek bir esnaf teşkilatı karakterini almıştır (Ülgener, 1981: 34). 13. yüzyılda kurulan bu yapı daha sonra Anadolu'nun her yerine kısa bir sürede yayılmış ve Anadolu'nun her yerine kısa sürede yayılmasının sebeplerinde ilki dini iken ikincisi iktisadidir.

Ahilik, bir teşkilât olarak kendi içerisinde hiyerarşik yapılanmaya sahiptir. Ahilerde, meslek ve sanat alanlarında yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisi mevcuttur. Aynı zamanda Ahi topluluk üyelerinin bilgi ve kültür seviyesini artırmak için yedi ya da dokuz basamaklı hiyerarşik bir sistem vardır (Çağatay, 1990: 45'ten aktaran Tekin, 2006: 223). Böylece çok yönlü bir sosyal yapı olan Ahilik, bir süre bir kademede kalarak pişirilen yamak-çırak, kalfa- usta hiyerarşisi kurmayı amaçlamaktadır. Ancak bu hiyerarşik yapı içerisindeki bireyler birbirleriyle baba-oğul derecesinde samimi bir ilişki içerisinde ve bu ilişkinin varlığı mesleki ve ahlaki temellerin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Çağatay, 1990: 101'den aktaran Tekin, 2006: 223). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu hiyerarşi, tasavvuftaki bağlılık ve hiyerarşisi ile paralel gitmektedir (Tekin, 2006: 223).

Türlere has millî bir karakter taşıyan Ahilik teşkilatı, Osmanlı esnaf ve sanatkârlarının yapılanmasında önemli derecede rol oynamıştır. Bu teşkilatın kendi aralarında söyledikleri kanun ve kurallar, bu alanda hazırlanan resmî yasaların temelini oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak

Osmanlı Devleti'nde, bütün Türk sanatkârlar ve ticaretle uğraşan kişiler, Ahi babadan aldıkları onay sonrasında iş yapar, sanat icra eder ve satış yapabilir bir duruma gelmektedir. Ahilik teşkilatı uzun tarihi dönem içinde bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin başında da ismi gelmektedir. Nitekim Anadolu'da ortaya çıktığı 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar "ahilik", o tarihten XX. yüzyılın başlarına kadar "Gedik" yani lonca ismi kullanılmıştır (Çağatay, 1990: 125'den aktaran Kazıcı, 1978: 253-254).

Ahi teşkilatına mensup kimselerin bağlı buldukları ve kurallarına göre hareket ettikleri kitaba, Fütüvvetnâme adı verilmektedir. Ahiliğin esasları, kaideleri, öğütleri, ahlak kaideleri hep bu kitapta yer almaktadır (Kazıcı, 1978: 255). Bu Fütüvvetnâmede 740 kural vardır ve Ahiliğe girecek olan kişinin bunlardan en az 124 tanesi ezberlemesi gerekmektedir. Fütüvvetnâmelerden hareketle Ahilerin sahip olması gereken çalışma ahlakı ve iktisat ilkeleri ise şu şekilde sıralanabilir;

» "Ahilerin helâl para kazanması gerektir ve hem vaciptir hem de sünnettir. Her kimin ki meslek ya da sanatı yoksa ona fütüvvet değmez. Ahinin on sekiz dirhem gümüş sermayesi ve mutlaka bir işi olmalı, işsiz olmamalı." (Çağatay, 1996'dan aktaran Tekin, 2006: 225).

» "İş ve çalışma hayatı belli bir düzen ve disiplin altına alınan esnaf birlikleri, karşılıklı kontrol ve tahsis" ilkesine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, herkesin mesleğini istediği yerde yapması mümkün değildir ibaresi de Fütüvvetnâmelerde ifade edilen bir başka konudur (Turan, 1996: 43).

» Ahilikte; dünya ile ahiret işlerinde, kişisel işlerde, toplumsal ilişkilerde dengeli olmak, bu dengeyi korumak ve ortalama bir yol tutmak son derece önemli bir özellik olarak dikkat çekmektedir (Soykur, 1991: 13'ten aktaran Tekin, 2006: 221). Bu açıdan Ahiler birbirleriyle çatışmacı bir tutum değil uyumlu bir tutum benimserler. Ahilerin en büyük amacı zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, özetle toplumun bütün birey ve kurumları arasında iyi ilişkiler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamaktır (Ekinci, 1989: 21-22'den aktaran Tekin, 2006: 221).

» Fütüvvetnâmelere göre teşkilat mensuplarında yani Ahilerde, esnaf ve zanaatkârlarda bulunması gereken vasıflar; doğruluk, eminlik, güvenilirlik, cömertlik, tevazu, diğer kimselere nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma, bencil ve kibirli olmama şeklinde sıralanmaktadır (Aydın, 2011: 129).

» Fütüvvetnâmelere göre Ahiler ve Ahilik teşkilatı kendinden önce, etrafındakiler ile başkalarını düşünüp kollayan, kardeşlik, cömertlik gibi insani ilkelere önem vermektedir ve haksızlık ve haramdan (hak edilmemiş kazançtan) kaçınma gibi davranışlar ahilerin dikkat ettiği bir başka olgudur. Böyle bir uygulama, Ahilik ahlakı ve dayanışmayı adeta yeni bir sermayeye dönüştürmektedir. Böylece ahilik anlayışı bireyi kendinden önce başkasını düşünen bir ahlaka sevk etmektedir ki bu ahlak İslam ile uyum halindedir (Aydın, 2011: 129).

» Ahi teşkilatında Ahiler, ticaret ahlakında müşteri velinimetimizdir ilkesine bağlıdır. Bundan dolayı müşteriye hatalı, sahte ve yüksek fiyattan mal satmak, başka üreticinin malını taklit etmek ve ölçerken hile yapıp adaletli davranmamak yasaklanmıştır (Aydın, 2011: 133).

» Ahi birlikleri Orta Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Kesesi veya Esnaf Sandığı denilen, karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve sosyal güvenlik sandıklarına sahiptir. Bu sandıklar aracılığıyla Ahi birlikleri, üyelerine hem sosyal hem de ekonomik güven sağlar, üyelerini tefecilerin eline düşmekten, faiz almaktan korur ve hammadde sağlanması için imkân oluşturur (Bayram, 2012: 88).

Ahi ahlakının oluşmasında peygamberlerin ve İslamiyet açısından önemli olan şahsiyetlerin de etkisi vardır. Ahilik ahlakına katkısı olan bu isimlerin sahip oldukları özellikler, Ahi anlayışına sahip olan bireyde aranmaktadır. Yani kişide, Hz. Âdem'in özür dilemesi, Hz. Nuh'un sebatı, Hz. İbrahim'in vakarı, Hz. İsmail'in doğruluğu, Hz. Musa'nın ihlası, Hz. Eyyub'un sabrı, Hz. Muhammed'in cömertliği varsa ve yine kimde Hz. Ebu Bekir'in acıması, Hz. Ömer'in hamiyeti, Hz. Osman'ın utangaçlığı, Hz. Ali'nin bilgisi bulunursa, sonra da bütün bunlarla beraber nefsinin kötüler, ayıplarını görürse o kimse Ahidir (Anadol, 1991: 5-28'den aktaran Arslan, 2012: 169). Görülüyor ki, Ahi ahlakı, İslam dini ile bağlantılıdır ve peygamberler ve İslamiyet açısından önemli şahsiyetler Ahi ahlakının oluşum ilkelerinde temel olarak ele alınmaktadır.

İş yerini ibadet alanı olarak gören ahinin gözünde çalışma helal yoldan olmalı ve kazanılan para helal alanlara harcanmalıdır. Haram yoldan kazanan, haram yiyen yani haram ve helal sınırlarına dikkat etmeyen kişiler ahi olamazlar (Aydın, 2011: 132-133). Böyle kişiler teşkilattan atılır ya da teşkilata hiçbir şekilde alınmaz. Ahiliğe alınmayan kişiler ise

Fütüvvetnamelerde “fütüvvete alınmayan kişiler” başlığı altında şöyle sıralanır: ‘*Kâfirler, münafiklar, gayba hükmedenler, müneccimler, içki müptelası olanlar, tellaklar, tellallar, çulhalar, kassablar, cerrahlar, avcılar, ameldarlar (bid’at çıkarıcılar), madrabazlar, muhtekirler.*” Teşkilattan ya da meslekten uzaklaştırılmayı ve atılmayı gerektiren suçlar ise (Seyyid Hüseyin, 110-112’den aktaran Sarıkaya, 1999: 58)’de şöyle sıralanır: “*İçki içmek, zina etmek, livata etmek, gammazlık etmek, münafiklık, tekebbürlük, yavuz gönüllü olmak, hasetlik, buğz ve kin tutmak, kasten yalan söylemek, sözünde durmamak, vaadinden dönmek, emanete hıyanet etmek, namahreme şehvetle bakmak, bir kimsenin ayıbını istemek, nefisini katı etmek, kumar oynamak, hasislik etmek, bühtan kılınma.*”

Ahi birliklerinde denetim ve cezaya bakıldığında ise şunları söylemek mümkündür:

Ahi teşkilatı üyelerini, meslek ahlakı kurallarına uygun davranış içerisinde olup olmadıklarını yönünden sıkı bir şekilde denetler. Kurallara uygun hareket etmeyenler ise cezalandırılır. Denetimi daha iyi yapmak adına şikâyet kapıları ise her kesimden insana açık bırakılmış ve bu sayede teşkilat üyeleri hakkında herkes dava açabilme hakkına sahip olabilmektedir (Bayram, 2012: 92). Ahilik teşkilatının cezalandırmasına bir örnek vermek gerekirse; normal bir şekilde kullanılmasına rağmen, bir ayakkabı hatalı çıktığında o ayakkabı delinir ve dükkânın çatısından aşağıya iple bağlanarak sarkıtılırdı. Ayrıca dükkân kapatılır, mühürlenir ve ayakkabı ustasının peştamalı kapının kilidine bağlanırdı. Müşteriye de kullanabileceği yeni bir ayakkabı verilirdi (Santur, 274’den aktaran Tekin, 2006: 226).

Ancak, 13. yüzyılda mesleki ve sosyo-ekonomik bir teşkilat ve kurum olarak karşımıza çıkan Ahilik, 18. yüzyılda bir esnaf ve sanatkârlar birliği yani “lonca” (korporasyon) olarak karşımıza çıkmaktadır. (Günay, 1998: 76). Lonca, Osmanlı Devleti’nde teşkilatlanmış esnaf grupları için kullanılan bir terimdir ve bu terim zaman içerisinde esnaf birliğinin görevlerini yapan özel bir yer olarak, esnaf ve ticaret birliklerini temsil eden bir mana kazanmıştır. Lonca kavramı İtalyanca bir kelime olan “loggiadan” kelimesinden gelmektedir ve Fransızca şekli olan loge Türkçeye loca olarak geçer. Loge kelimesi ise hücre, oda ve ya özel olarak ayrılmış mekân anlamına gelmektedir. Lonca kelimesi Osmanlı Devleti’nde esnaf ve ticaretle uğraşan kesimi karşılamaktadır ve ne zamandan beri bu kelimenin kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak İtalyan şehir devletlerinin,

özellikle Venedik, Ceneviz ve Raguzalılar'ın Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkileri sonucunda bu terimin doğduğu düşünülmektedir. Bu kelimenin yaygınlık kazanmasında Galata ve civarına yerleşen ticari kesimin etkili olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda Galata ve Kasımpaşa civarında Müslüman ve Yabancı tüccarların hanlarda ve odalarda bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan sayımlar sonucunda, 27 hanın 406 odasında 698 kişinin kaldığı ve 71 odadaki 123 kişinin çoğunun yabancı tüccar olduğu görülmüştür. Buradaki kayıtlar göstermektedir ki, gündüzleri yerli ve yabancı esnaf, ticaret erbabı iş nedeniyle ilişki içerisinde ve bu ilişki akşamları hanlarda ve odalarda da devam etmektedir. Bu nedenle de bu kelime iş dünyasıyla ilgili kelimelerin ortak bir kullanıma yol açıp yaygınlaştığına dikkat çekmektedir (Kal'a, 2003: 211).

Osmanlı döneminde esnafın bir çeşit meslek dernekleri şeklinde teşkilatlanması olarak bilinen loncalar, Ahilik teşkilatının bir devamı olarak nitelendirilebilir (Aktağ, 1999: 145'den aktaran Arslan, 2012: 23). Ahilikten Loncalar geçilmesinin başlıca sebebi ise esnaflar arasında Müslümanlar kadar Gayrimüslimlerin de bulunmasıdır (Turan, 1996: 47). Bir nevi fetihler aracılığıyla gayrimüslimler ve Müslümanlar bir arada yaşamaktaydı ve sadece Müslümanlara yönelik olan Ahi teşkilatı, gayrimüslim ile ticaret anlayışı açısından yetersiz kalıyor, Müslüman olmayanlara kapı aralamıyordu. Bu durum da, herkese kapı açan Lonca teşkilatının doğmasını sağladı.

Lonca teşkilatında usta-çırak ilişkisi temel ilişki biçimidir. Çırak genç yaşta işe başlamaktadır ve ustasının gözetimi altında mesleğinin inceliklerini öğrenmektedir. Çırağın çıraklıktan kalfalığa terfi edebilmesi için, lonca yönetim kurulunun onayına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu terfiler ise peştamal kuşanma törenleriyle kutlanmaktadır. Lonca örgütü içerisinde hiyerarşik bir yapılanma mevcuttur ve loncanın temelindeki bu hiyerarşik ilişki, örgütün her düzeyine yansımıştır. Lonca teşkilatı içerisinde her meslek dalından ustalar, lonca kurallarını uygulatmak ve devletle olan ilişkileri yürütmek için kethüda seçerler. Eğer ki bir grup usta bağlı oldukları loncadan ayrılarak yeni bir lonca kurmak isterlerse, bir kethüda seçerek yerel yargı işlerinden sorumlu kadiya başvurması gerekir. Lonca ustalarının aynı kethüdayı tekrar seçmeleri de olanaklıdır. Ayrıca her loncanın başında bir şeyh bulunmaktadır ve bu şeyh loncanın dinsel temsilcisi niteliğinde olup yönetsel işlerle uğraşmamaktadır (Pamuk, 2007: 58).

Loncalar küçük sanatların mesleki, idari ve iktisadi bütün sorunlarıyla ilgilenmekte bunların mesleki teknik öğretimini de gerçekleştirmekteydi. Birer idari kaza konumunda bulunan bu teşkilat, sorunları çözüme kavuşturma, suçluları cezalandırma, haksız rekabeti önleme ve yardım sandıklarının tesis etme gibi görevlere sahipti (Tuna, 1973: 22'den aktaran Arslan, 2013: 24). Ayrıca bir takım iktisadi ve toplumsal sorunları kendi kuruluşları içinde çözüme kavuşturan Loncalar, esnaf ve sanatkârları sıkı bir disiplin altında tutmaktaydı. Bu şekilde iş ve ticaret ahlakını koruma, usta-işçi yetiştirilmesi, işçinin yetiştirilmesi ve iş sahibi yapılması gibi hizmetler sunmaktaydı. Ayrıca, standart üretimin sağlanması, malın niteliğinin yüksek tutulması, malın en iyi yöntemle değerlendirilmesi gibi hizmetleri de yerine getirmekteydi (Kılıç, 1968: 4'den aktaran Arslan, 2013: 24).

Esnaf Loncaları da tıpkı Ahilik Teşkilatı gibi zaman içerisinde çözülmüştür. Bu çözümlenin nedenlerinin başında esnafın kendi içerisinde örgütlenerek tekelleşmeye gitmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra yasal düzenlemelerle fiili durumlarında yaşanan değişimler de bu örgütlerin çözümlenmesinde etkili bir faktördür. Bu yasal düzenlemeler ile elde edilen yasal haklar ise zaman içerisinde toplumun aleyhine gelişme göstermiştir. Sonuç olarak da 1924'te bu kurumlar tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu kurumların yerine kurulan yeni kurumlar ise, ahilik ve esnaf kültürüne dayalı cömertlik, mülkiyetin tabana yayılması, ahlaklılık, paylaşımcılık vb. gibi uygulamalardan uzaktır (Bayram, 2012: 111). Ahilik ile başlayan ve Lonca teşkilatı, esnaf birlikleri ile devam eden ticari, iktisadi ahlak, iş ve meslek kolları anlayışı 1924 daha farklı bir anlayış ve yapıya bürünmüştür.

3.1 Ülgener'e Göre Ahilik ve Lonca Teşkilatında Yaşanan Zihniyet Dönüşümü

Sabri Ülgener, Ahilik ve Lonca teşkilatının çöküşünü şu şekilde anlatır: Fütüvvet esnaflık teşkilatının manevi (ruhi) cephesini, lonca ise dış çatısını oluşturmaktadır. Esnaflığın çöküşü, yıkılışı da bu iki koldan yürümüş ve tamamlanmıştır. Esnaf, fütüvvetle beraber manevi, dini değerlerini terk ettikçe iç cephesi azar azar zayıflamış, dış cephesi ise 19. yüzyılın büyük sanayi ve üretim seli karşısında dayanamayıp çökmüş ve yıkılmıştır (Ülgener, 1981: 34). Bu iç cephenin yıkılışını sağlayan etmen ise ilk defa dini, siyasi çalkantılarla dolu bir atmosfer gerginliğinin yarattığı cemaat ruhu yerine, o gerginliğin nispeten yatıştığı asırlarda iktisadi rekabet kaygısının geçmiş olmasıdır (Ülgener, 1981: 96).

Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası kitabında, iktisadi çözülmeyi detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu eserden hareketle Osmanlı'da bu süreç 17. yüzyılda başlamış ve devam etmiştir diyebiliriz. Bu ahlak ve zihni çözülmeyi nasıl olduğunu ele aldığımızda ise şunları söylememiz mümkündür:

» İlk olarak dış ve uzak pazarlarda yaşanan ticaretler azaltılmaktadır. 16. yüzyılın sonlarına doğru, esnaf uzun ve zor yollarda yapılacak olan seferlerin her türlü tehlikeye açık olduğunu düşündüğünden, bu seferleri azaltmakta ya da hiç yapmamaktadır. O dönemde Batı'da gelişen deniz ticareti ile kara ticareti arasında yaşanan rekabet, deniz ticaretinin galip gelmesiyle son bulmaktadır. Açık deniz ticareti, kara ticaretini geride bırakmaktadır (Ülgener, 1981: 139-144).

» İkinci olarak iç pazarlarda ve üretimde bir daralış gözükmektedir. Yaşanan bu daralış iç pazarlarda her türlü sarsıntı ve huzursuzluk yaratmaktadır. Esnaf kadrolarının önceki dönemlere göre sayıca çok olması, esnaf arasında yaşanan narh kavgaları, meslek grupları arasında yaşanan sürekli geçimsizlik ve pazarları ve ham maddeleri paylaşamama sorunlarını doğurmaktadır. Böyle bir ortamda Loncalar, esnafın dışında ve üstünde olan grupları ve yabancı unsurları esnaf gruplarının arasına sokarak, durgun olan ticareti harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Esnafın üstünde ve dışında olan kesim "sermayeci" olarak adlandırılmaktadır. Sermayeciler, yerli esnafa iş ve gerekirse para dağıtıp ucuza elde ettiği eşyayı dolgun fiyatlarla satan gruptur. Bu grup, iş ve üretim alanında herhangi bir değişime ve yenilenmeye yol açmadan istismarcı bir yapı olmuştur. Yabancı gruplar ise köyden kente göçenler ve esnafığa diğer mesleklerden, özellikle ordudan, katılanlar arasından oluşmaktadır. Köyden kente göçenler, yerleşik düzende olandan daha uyanık ve atik değillerdi. Ancak ordudan geçenler, ham madde üreticisi köylüyü ezen sermayeci gibi, şehre giden yollarda nakliyeci ve şehir içinde satıcıya göz açtırmayan zorba bir kuvvettir. Sonuç olarak bu iki grup da ticaretin gelişmesine ve açılmasına yardım edememiştir (Ülgener, 1981: 150-154)

» Üçüncü olarak şu sonuca ulaşılmaktadır; esnaf sayısı gittikçe artarken ham madde kaynaklarının ve geçim imkânlarının artışı esnaf sayısına kadar hızlı olamamaktadır. Bu durum esnafı, helalinden kazanmadıklarını eğri ve net olmayan yollardan aramaya sevk etmektedir. Ham maddeden kısma ve kırpma, kalfa ve çirak ayartma, yalan yemin ve sahte teminatla

müşteri çevirme bu durumun sonucu olarak göze çarpmaktadır (Ülgener, 1981:155).

» Geçim sahası asırdan asra daralmakta ve ufalmaktayken, diğer tarafta kazanç hevesi insan doğasının değişmez unsurlarından biri olduğu için, bu heves ve istek ufalma ve daralma içinde yavaş yavaş kendini hissettirmektedir. Kaba ve zorlu kazançta bu durumun sonuçlarından biridir. Bazen açık şekilde yağmalama, yol kesme ve soygun olarak karşımıza çıkarken bazen çiftçiyi ve üretim kaynaklarını soyma ve sömürme olarak karşımıza çıkmaktadır (Ülgener, 1981: 158-160).

» Son olarak denilebilir ki tüketime ve masrafa dayalı bir iktisat rejimi baş göstermektedir (Ülgener, 1981: 190).

4. Osmanlı Devlet'inde İktisadi Uygulamalar

Osmanlı toplumunda iktisadi açıdan pek çok uygulamanın varlığından söz etmek mümkündür. Bu uygulamalar ise sırasıyla şu şekildedir:

Bu uygulamalardan ilki, paranın işletilme yollarından birisi olan muamele uygulamasıdır. Bu yolla, hem elinde sermayesi bulunan birey parasını değerlendiriyor, hem de sermayeye ihtiyaç duyan kişi bir nevi düşük faizli kredi sağlıyor. Muameleye, esas itibarıyla bu ikinci faydaya, yani kredi teminine yönelik olarak temin anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı toplumunda İslam ahlakında “karz-ı hasen” olarak isimlendirilen faizsiz borç uygulaması daha yaygın olarak görülmektedir. Zira İslam borç vermeyi sadaka gibi, hatta bazen ondan daha erdemli bir davranış olarak görmektedir ve bu nedenle bireyler İslam ahlakına uygun hareket etmektedir (Bilgin, 2003: 610). Ancak muamele yöntemini kullanan kişiler de mevcuttur. Muamele şu şekilde yapılmaktadır: Nakit paraya ihtiyacı olan kişi %10 muamele ile 1.000 akçe borç alıyor, daha sonra borç veren kişi kaftanını veya bir kumaş parçasını 100 akçeye borçlusuna satıyor; böylelikle borç 1.100 akçeye çıkmış oluyor. Borç alan kişi bu kaftanı bir üçüncü kişiye hibe ediyor, üçüncü şahıs da ilk sahibine hibe ediyor; bu şekilde alacaklı %10 kazanç sağlamış oluyor. Bu uygulamada İslam Hukuku'nun zahirine aykırı bir durum yoktur ve faiz olarak nitelendirilmemektedir. Uygulamanın arkasında, kılıfına uydurulmuş bir faiz işleminin olduğu görülse de, dönemin hukukçuları özellikle iktisadi açıdan zorunlu olan ve tamamen meşru uygulamalardan oluşan bu muamelenin gayri meşru olmadığı konusunda hem fikirdirler (Bilgin, 2003: 610).

» İktisadi uygulamalardan ikincisi, nakit para vakıflarıdır. Paranın vakfedilmesi, Anadolu ve Rumeli’de yaygın bir uygulamadır ve örf halini almıştır. Söz konusu olan vakıflar, vakfiyelerinden belirtilen oranlar çerçevesinde kâr talep ediyorlardı. Para vakfedenler, genellikle paranın ne oranda faiz olunacağını vakfiyelerinde belirtmektedirler. Ancak herhangi bir oran belirtmeyip faiz alan kişiye bu faiz oranını belirlemesi için bırakanlar çoğunlukta idi. Bu durumda mütevellî heyeti kanunca belirtilen oranlar dâhilinde para veriyor; o sınırları aşmıyordu. Zaten nakit para vakıflarının sosyo-ekonomik yönden en büyük faydası da bu olmuştur. Böylece kişi, tefecilerin talep ettiği kadar çok daha azını talep eden vakıflardan ihtiyacı olan parayı temin etmiş oluyordu (Bilgin, 2003: 612).

» İktisadi uygulamalardan bir diğeri ise Narh uygulamasıdır. Narh, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının resmî kurumlarca belirlenmesi ve her yerde o belirlenen fiyatın geçerli olması anlamına gelmektedir ve tüketiciyi maddi olarak korumaktadır. Osmanlı Devleti, belirli dönemlerde değil, aksine sistemli ve sürekli olarak narh uygulamıştır. Narhı genellikle kadılar koymuştur. Kadı, muhtesip ve esnaf temsilcileriyle istişare ederek fiyatları tespit etmiş ve tüketicilere sunmuştur (Kazıcı, 1987: 87-88’den aktaran Bilgin, 2003: 614). Osmanlı Devleti’nde narh uygulamasının toplumun refahı için gerekli ve zorunlu olduğu vurgulanmış ve siyaset yazarları tarafından bu durum belgelere ve kayıtlara da yansımıştır. Narh sistemi fiyat politikasının esasını oluşturmaktadır ve klasik dönemde Osmanlı Devleti için önem arz etmektedir. Osmanlı narh uygulamasında temel ölçü arz ve talep şartları oluşmaktadır ve tekeli eğilimlerin etkisini gidermek üzere kuruludur. Arz ve talep şartları değiştikçe tespit edilen fiyatlarda değişmektedir. Özellikle tarım ürünlerinde arz durumunun çok fazla değişmesi böyle bir uygulama yapmayı zorunlu kılmaktadır (Tabakoğlu, 2016: 200).

» Bir diğeri iktisadi uygulama, Osmanlı tüccarlarının iş ortaklıkları biçimlerini kullanıyor olmasıdır. Uzun mesafeli ticaretin finansmanında ve diğeri girişimlerde en çok başvurulan yöntem, klasik İslâm’ın mudaraba adı verilen ortaklık türüdür. Bu uygulamada, yatırımcı, sermayesini veya ticarete konu olacak malını, bu malı sattıktan sonra ana sermayeyi geri getirecek olan bir temsilciye teslim etmekteydi. Gerçekleşen kârlar yatırımcı ile temsilci arasında daha önceden kararlaştırılan bir biçimde paylaştırılmaktaydı. Eğer yolculuk sırasında veya iş girişiminin özelliklerinden kaynaklanan biçimde, sermayenin

tümü veya bir bölümü kaybedilirse, bu zararı yatırımcı karşılamaktaydı. Temsilcinin sorumluluğu kendi zaman ve emeğiyle sınırlıydı. Osmanlı Devleti'nde, mudarabanın yanı sıra ve daha sınırlı ölçülü mufavada adı verilen iş ortaklığını da kullanmışlardır. İslâm'ın Hanefi Okulu içinde gelişen bu ortaklık türünde; ortaklar sermaye, emek, kâr ve sorumluluk açısından eşit kabul edilmekteydi. Bununla ilişkili muşaraka ya da inanç düzenlemesinde ise, ortaklar en baştan değişik miktarları yatırabildikleri gibi, kârı da daha önceden belirlenen ve eşit olması gerekmeyen oralarla da paylaşabilmekteydi (Pamuk, 2007: 80-81).

» 15. ve 16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin temel özelliklerinden birisi de devletin özel mülkiyete ve özel ellerde servet ve sermaye birikimine getirdiği sınırlandırmalardır. En önemli üretim aracı olan toprakta özel mülkiyet devlet müdahaleleriyle sınırlandırılmıştı (Tımar Sistemi). Ekonominin diğer kesimlerindeki özel mülkiyet de devletin müdahaleleri sonucunda belirli sınırlar içinde tutuluyor, müsadere (İslam hukukuna göre, halkın mal varlığının bir bölümüne ya da tümüne devlet tarafından el konulması) tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Tüccarların ve tefecilerin ellerinde biriken servetler müsadereye uğrayabiliyordu. Özellikle bir tefecinin şöhretinin yayılmış olması, lonca üyelerinin veya diğer kentli nüfusun tepkisini çekmiş olması kendisi için pek iyiye işaret sayılmazdı. Ancak devletin müsadere uygulamalarından en sık etkilenen kesim yine askerî sınıf mensupları, bir başka deyişle devlet görevlileriydi. Askerî veya sivil, yüksek devlet görevleri babadan oğula geçmez; bu görevlere kapıkulları arasından kendini gösterebilenler yetenekliler atanırdı. Oluşturulan servetlere memurun ölümünde veya görevinden ayrılması üzerine devlet bu kişinin mal varlığına el koyabiliyordu. Böylece bir yaşam boyunca hızla biriktirilen servetler, aynı hızla ortadan kalkabiliyordu (Pamuk, 2007: 83).

5. Osmanlı Devleti'nde Düzeninin Bozulması

Osmanlı Devleti, kuruluşundan çöküşüne kadar pek çok farklı iktisadi uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar dört dönemde ele alınabilir. İlk dönem, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ile 15. yüzyılın son çeyreğine kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönem, feodal eğilimler ile devşirme devlet memurlarının temsil ettiği merkeziyetçi eğilimler arasındaki mücadeleyle geçmektedir. Bu mücadele 15. yüzyılın sonuna dek yoğun bir biçimde sürmüştür. Bu iki eğilim arasındaki dengeler II. Mehmed'in izlediği politikalarından, aldığı önlemlerden sonra hem devlet

hem de ekonomi düzeyinde merkeziyetçiler lehine dönmeye başlamıştır. İkinci dönem ise, 15. yüzyılın son çeyreğinden 16. yüzyıl sonlarına kadar geçen süreden oluşturmaktadır. Tarihçiler tarafında klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde, toprak üzerinde devlet mülkiyeti görülmektedir. Loncaların ve ticaretin devlet aracılığıyla denetlendiği ve vergi sisteminin doruk noktasına yine bu dönemde ulaşılmıştır. Osmanlı toplumuna egemen merkeziyetçi yapıların tüm unsurları ve kendini yeniden üretme biçimleri, en açık ve berrak olarak bu ikinci dönemde gözlemlenebilir. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişikliklerin nedenleri ise; dış ticaret, enflasyon, savaş teknolojisindeki gelişmeler ve değişimlerdir. Bu gelişmeler toplumsal kuruluşun iç çelişkilerini harekete geçirerek merkezi devletin ve merkeziyetçi eğilimlerin zayıflamasına neden olmuştur. İşte bu nedenlerden dolayı 16. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıl başlarına kadar süren üçüncü dönemde merkezi devletin ekonomi üzerindeki denetimi daha sınırlı kalmıştır. Bu gelişmelerin ekseninde, taşradaki güçler egemenliğe talip olmadılar ve var olan üretim ilişki biçimini sürdürdüler. 19. yüzyılın başlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yüzyıllık süre ise Osmanlı ekonomisinin tarihindeki dördüncü ve son dönemi oluşturur. Bu dönemi etkileyen en önemli süreç dünya ekonomisine açılış sürecidir. Ancak kapitalizmin giderek artan ağırlığı, daha önceki merkeziyetçi yapıların yok olup ortadan kalkmasına yol açmamış, bu yapılar uzun bir süre boyunca kapitalizmle iç içe yaşayabilmiştir. Kapitalizmin var olan yapılarla kurduğu ilişkiler ise yeni çelişkiler ve çıkar birlikleri yaratmış; devlet, hukuk, ekonomi ve ideoloji alanlarında pek çok dönüşümü de beraberinde getirmiştir (Pamuk, 2007: 27).

Osmanlı Devleti düzeninin bozulmasında hem iç faktörler hem de dış faktörler etkili olmuştur. İç faktörler ele alındığında ahilik, lonca ve Tımar Sisteminin çökmesi, düzenin bozulmasında etkili olan en önemli etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çalışma ahlakını belirleyen kurum, ahilik teşkilatı ve daha sonra ahilik kurumunun devamı niteliğinde olan lonca teşkilatıdır. Yukarıda ele aldığımız üzere ahilik teşkilatı önce lonca teşkilatına dönüşmüş daha sonra da bu kurum tamamen ortadan kalkmıştır. Ahilik kurum olarak, bireylerde çalışma ahlakının oluşmasına vesile olmuş, devamında lonca teşkilatı, bu âhlaki yapıyı dönüştürmüş olsa da kısmen bu ahlaki yapıyı korumuştur. Ancak ahilik ve lonca teşkilatının çöküşü ile bireylerde yaşanan zihniyet dönüşümü,

bireyleri lüks merakına itmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin çalışma ahlakının bozulmasına neden olan faktörlerden biridir. Bir diğer dönüşüm ise tımar sisteminde yaşanmıştır. Yukarıda da ele aldığımız üzere Tımar Sisteminin bozulması sonucunda topraktan elde edilen vergi sistemi bozulmuştur. Tımar Sisteminin bozulması hem askerî hem de vergi toplama sorununu beraberinde getirmiştir. Tımar Sistemi özel mülkiyete müsaade etmeyerek kapitalizmin gelişmesine engel teşkil etmektedir ancak bu sistemin bozulması beraberinde özel mülkiyet anlayışı sorununu da getirmiştir. Düzenin bozulmasına neden olan dış faktörlerden önde geleni ise denizcilik alanında yaşanan gelişmelerdir. Avrupalı tüccarların deniz yolunu kullanarak ucuz işçi ve hammadde buluyor olmaları, Osmanlı tüccarlarının onlarla mücadele edememesine neden olmuştur. Bu durum da ticaretin gerilemesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan çöküşüne kadar en parlak iktisadi uygulamaları 16. yüzyıl boyunca yaşamıştır. Kurmuş olduğu düzen, ahilik teşkilatı, Tımar Sistemi, vakıflar, narh ve muamele gibi unsurları içinde barındırarak kapitalizme kapı aralamamaktadır. Ancak daha sonra bu yapılarda meydana gelen değişimler ve dönüşümler 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin düzenin bozulmasına neden olmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren başlayan yenileşme çabaları da bu düzenin iyileşmesine katkı sağlamamıştır ancak yeterli olamamıştır. (Bu yenileşme hareketleri alt bölümde ele alınacaktır.) 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin giderek küresel bir etki uyandırmaya başlaması ister istemez Osmanlı toplumunu da etkisi altına almaktadır. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa kadar bilim, sanayi, teknoloji ve askerî açıdan gelişmemesi, onlar karşısında zayıf düşmesine ve çökmesine neden olmuştur. Daha sonra Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise iktisadi açıdan çok daha farklı politikalar izlemiştir.

Sonuç

İslam'ın, çalışma ahlakı ve iktisada getirmiş olduğu emir ve yasakların İslam toplumlarındaki tezahürleri ele alındığında ise farklı sonuçlar ile karşılaşılmaktadır. Geçmişten günümüze bakıldığında Osmanlı, İslam toplumu olarak bilinen bir devlettir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda, 16. ve 17. yüzyılda İslam dini ile sıkı bir ilişkisinin olduğunu, hukuk kurallarını İslam dinine göre şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Çalışma ahlakı ve iktisadi bakımdan, Tımar Sistemi ile özel

mülkiyetin oluşumunu engelleyen, ahilik teşkilatı ile bireylerde çalışma ahlakının oluşmasını hedefleyen ve iktisadi uygulamalarıyla kapitalizme olanak vermeyen bir devlet yapısına sahiptir. Özellikle ahilik teşkilatı usta-çırak ilişkisine dayanan bir yapı olarak İslam'ın emir ve yasaklarını benimsemekte, hatta bütün peygamberin mesleklerinde uyguladıkları vasıfları kendilerinde görmektedir. Ahiler, doğruluk, dürüstlük, cömertlik, tevazu, affedici olma gibi insani niteliklere sahiptir ve faiz, paradan para kazanma, tefecilik, müşteriye kandırma, haram kazanç gibi olgulardan sakınılmaktadırlar. Ancak, Ahilik daha sonraki yüzyıllarda Lonca teşkilatına dönüşerek İslami kimliğini zaman içinde kaybederek kurumsal bir yapı haline dönüşmektedir. Daha sonra ise, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içerisinde esnaf, manevi, dini değerlerini terk ettikçe iç cephesini zayıflatmış, 19. yüzyılın büyük sanayi ve üretim seli karşısında dayanamayıp çökmüş ve yıkılmıştır. Aynı şekilde Tımar Sistemi de zaman içinde aşınmıştır. Tımar dağıtımında uyulması gereken kurallar vardır ve tımar dağıtımı bu kurallara göre değil, işin ehli olmayan ve askerlikle bağı olmayan kişilere verilmiştir, bu durum da Tımar sistemin bozulmasında ve çökmesinde etkili olmuştur. Tımar düzeninin çözülmeye başlamasıyla birlikte, devlet mülkiyetindeki mirî toprakların denetimi kişilerin şahsi tekeline geçmiş ve mevcut olan bu topraklar üzerinde büyük işletmeler kurulmuştur. Bu işletmeler ise çiftlik olarak adlandırılmaktadır. Böylece Tımar Sisteminin sağladığı özel mülkiyete sahip olamama durumu yıkılmış ve Osmanlı Devleti içerisinde bireyler özel mülkiyete sahip olmaya başlamıştır. Bu topraklara sahip olan imtiyazlı ve ayrıcalıklı sınıflar (ayanlar ya da eşraflar) ise toprağa bağlı iş gücünü sömürerek Avrupa pazarları için büyük çapta tarım üretimi yapma fırsatı elde etmişlerdir. Nitekim bu bağlamda şu sonuca ulaşılabilir ki, Osmanlı Devleti çalışma ahlakı ve iktisadi anlamında, ilk yıllarda İslami değerlere atıf yapmaktadır, ancak son döneminde bu değerlerin keyfi olarak yönetildiği, işverenin lehine kararlar verildiği söylemek mümkündür.

Kaynakça

[1] Acun, Fatma (2002). "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması Türkler – Osmanlı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 9, ss. 899-908.

[2] Arslan, Mahmut (2012). *İş ve Meslek Ahlakı; Dünya ve Türkiye Örnekleriyle*, Siyasal Kitapevi, Ankara.

[3] Aydın, Nevzat (2011). "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Ahilik Değerler Sisteminin Temel Referansları", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu "Kalite Merkezli Bir Yaşam" Bildiri Kitabı*, ss. 125-138.

[4] Bayram, Selahattin (2012). "Osmanlı Devlet'inde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 81-115.

[5] Bilgin, Vejdi (2003). "Değişen İktisadi Yapı Karşısında İslam Hukuku: 16. Yüzyıl Osmanlı Devlet'i Örneği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 4, ss. 607- 614.

[6] Günay, Ünver (1998). "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, ss. 69-78.

[7] İnalçık, Halil (2012). "Timar", *Türkiye Diyanet Vakfı; İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, ss. 168-173.

[8] Kal'a, Ahmet (2003). "Lonca", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt:27 ss. 211-212.

[9] Kazıcı, Ziya (1987). *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul.

[10] Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.

[11] Sarıkaya, Saffet (1999). "Osmanlı Devlet'inin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:6, ss.49-67.

[12] Tabakoğlu, Ahmet (2016). *İslam İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

[13] Tekin, Mustafa (2006). "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 219-235.

[14] Turan, Kemal (1996). *Ahilikten Günümüze Meslekî ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi*, İstanbul Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul.

[15] Ülgener, Sabri (1981). *İktisadi Çözülmenin Âhlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul.